

Prof. dr hab. Sebastian Wojciechowski
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa
Zakład Studiów Strategicznych

Poznań, 16.09.2021 r.

Recenzja pracy doktorskiej

mgra Piotra Tomczyka pt. „Prawo natury w myśli politycznej przedrewolucyjnej Ameryki” przygotowana pod kierunkiem prof. dra hab. Tomasza Budnikowskiego

Recenzja obejmuje następujące części składowe: cele, przedmiot, hipotezy badawcze oraz ramy konstrukcyjne dysertacji (punkt 1), strukturę rozprawy i metody badawcze (punkt 2), jej podstawę źródłową (punkt 3), uwagi ogólne i szczegółowe (punkt 4) oraz konkluzje (punkt 5).

1. Cele, przedmiot, hipotezy badawcze oraz ramy konstrukcyjne dysertacji

Głównym celem recenzowanej dysertacji jest analiza poglądów dotyczących prawa natury a występujących w myśli politycznej przedrewolucyjnej Ameryki. Tak postawione zadanie badawcze zostało poprzedzone bardzo staranną analizą rozpatrywanych zagadnień oraz rozległą kwerendą źródłową podejmowanych treści. W ich następstwie Autor punktem wyjścia dla naukowych rozważań uczynił z jednej strony dorobek angielskiego myśliciela Johna Locka, a z drugiej poglądy niemieckiego teoretyka prawa Samuela von Pufendorfa. Natomiast historycznym punktem odniesienia na przykładzie którego można wykazać oddziaływanie prawa natury na myśl polityczną przedrewolucyjnej Ameryki jest Deklaracja Praw Wirginii z 1776 roku. Taki wybór ma istotne znaczenie dla dalszego toku prowadzonych przez Doktoranta badań zważywszy na fakt, iż dokument ten odgrywa nie tylko ważną rolę

w historii Stanów Zjednoczonych, ale też w procesie tworzenia praw człowieka.

Jak słusznie podkreśla mgr Piotr Tomczyk prawo natury odgrywało istotną rolę w myśli politycznej przedrewolucyjnej Ameryki między innymi względem dążeń niepodległościowych, ale też zniesienia instytucji niewolnictwa. Wyraźnym tego przejawem jest pierwszy artykuł Deklaracji Praw Wirginii zawierający odniesienia do czterech podstawowych praw człowieka podejmowanych w rozważaniach zarówno Johna Locke'a, jak i Samuela Pufendorfa.

Nawiązują to tego zaprezentowane we „Wstępie” hipotezy badawcze. Łącznie jest ich pięć i ściśle korespondują one ze sobą. Pierwsza podkreśla, iż z Deklaracji Praw Wirginii można wyprowadzić prawnonaturalną treść dotyczącą czterech fundamentalnych praw człowieka czyli zasad: uniwersalności, przyrodzoności, równości oraz niezbywalności. Nawiązuje do tego druga hipoteza wskazująca, że „prawo natury stanowiło moralny kręgosłup dla ojców założycieli, ale w dużej mierze uprawniało także do konkretnego działania, usprawiedliwiała je, czy też ograniczało. Ojcowie założyciele mówili językiem prawa natury w sądzie, kościele, podczas politycznych przemówień, czy też w trakcie pisania pamfletów, traktatów bądź nawet artykułów prasowych. Był to język łączący trzynaście kolonii, w wielu sprawach mających różniące się od siebie cele czy priorytety” (s. 9). Dodać zatem można, iż mamy tutaj do czynienia z wyraźną funkcją integracyjną występującą nie tylko w wymiarze ideologicznym, ale też społecznym czy politycznym. Trzecia hipoteza jest rozszerzeniem popularnego stwierdzenia podkreślającego wpływ poglądów Johna Locke'a na opinie i działania „ojców założycieli” USA. Zostało ono jednak poszerzone o doprecyzowanie głoszące, iż „u Locke'a szukać należy źródeł podstaw praw człowieka, a konkretnie w chrześcijańskiej treści jego myśli” dodając ponadto, iż „Auror rozprawy jest przekonany, że odnalazł wystarczającą ilość źródeł i poszlak by móc uzasadnić nie tylko obecność myśli Pufendorfa w Ameryce oraz jej oddziaływanie na kolonistów, a także konkretnie na autora pierwszego artykułu Deklaracji Praw Wirginii, George'a Masona oraz na treści niektórych z podstaw Deklaracji” (s. 10). Znacznie bardziej syntetyczny charakter ma czwarta hipoteza wskazująca, iż teocentryczność jest główną cechą charakterystyczną dla prawa natury w myśli politycznej przedrewolucyjnej Ameryki.

Na szczególną uwagę ze względu na kontekst społeczny czy polityczny zasługuje jednak ostatnia z zaprezentowanych hipotez podkreślająca, że prawo natury było ważnym narzędziem XVIII-wiecznego ruchu abolicjonistów, którzy korzystali z niego w celu uzasadnienia swoich postulatów. Choć podkreślić należy równocześnie, iż postawa większości „ojców założycieli” była nacechowana wewnętrzną sprzecznością występującą pomiędzy potępieniem instytucji niewolnictwa, a posiadaniem własnych niewolników i zaniechaniem poważnych prób zlikwidowania tej instytucji. Zaznaczając, że niewolnictwo w analizowanym okresie, szczególnie w południowych koloniach, było bardzo znaczącym filarem gospodarczym i w związku z tym jego zniesienie oznaczałoby istotne pomniejszenie dochodów.

Zaprezentowane powyżej cele rozprawy oraz towarzyszące im hipotezy uznać należy za interesujące, oryginalne i wartościowe z naukowego punktu widzenia. Są one logiczne, spójne oraz cechuje je zespolenie aspektów teoretycznych z praktycznymi dotyczącymi między innymi problemu dążenia do niepodległości rozpatrywanego tak w wymiarze społecznym, jak i politycznym.

Zakres czasowy pracy obejmuje okres około stu dziesięciu lat jakie upłynęły od powstania dzieł uznawanych za główne źródła prawa natury przedrewolucyjnej Ameryki (co nastąpiło głównie w latach sześćdziesiątych XVII wieku), aż do uchwalenia Deklaracji Praw Wirginii w 1776 roku. Natomiast zakres podmiotowy sprowadza się przede wszystkim do analizy prawa natury w odniesieniu do czterech zasad zawartych w pierwszym zdaniu pierwszego artykułu wspomnianej Deklaracji. Są to idee: uniwersalności, przyrodzoności, równości oraz niezbywalności.

2. Struktura rozprawy i metody badawcze

Recenzowana rozprawa składa się z: wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia, bibliografii oraz spisu tabel. Poszczególne jej części są ze sobą logicznie powiązane i stanowią spójną całość. Mankamentem jest jednak to, że w spisie treści nie uwzględniono wszystkich wyróżnionych w tekście elementów składowych dotyczących na przykład nazwisk zaprezentowanych polityków czy myślicieli. W następstwie tego struktura poszczególnych rozdziałów jest bardzo

zróznicowana – rozbudowana w przypadku dwóch pierwszych oraz ograniczona względem dwóch kolejnych.

We wstępie zaprezentowano: cele i założenia pracy, odniesienia do literatury przedmiotu, zakres tematyczny oraz chronologiczny rozprawy, a także hipotezy i metody badawcze. Umieszczenie tych elementów składowych mogło jednak przybrać inną kolejność. Na przykład warto rozważyć przeniesienie na koniec wstępu informacji na temat wykorzystanej literatury czy dodanie charakterystyki poszczególnych rozdziałów.

W pierwszym z nich zatytułowanym „Podstawy praw człowieka i prawo natury w myśli Johna Locke’a” ukazano cztery prawnonaturalne idee zawarte w pierwszym artykule Deklaracji Praw Wirginii czyli zasady: uniwersalności, przyrodzoności, równości i niezbywalności. Dokument ten ma istotne znaczenie nie tylko dla genezy Stanów Zjednoczonych, ale też historii i formowania praw człowieka. Zaprezentowano też kwestie dotyczące prawa natury, jego podstawowych założeń, przykładów czy propagatorów ze szczególnym uwzględnieniem poglądów Johna Locke’a.

Rozdział drugi „Prawo natury i podstawy praw człowieka w myśli Samuela Pufendorfa” ma częściowo podobną konstrukcję co poprzedni, odwołuje się jednak do poglądów innego, tym razem niemieckiego myśliciela. Także i w tym przypadku analizie poddano zagadnienia odnoszące się do istoty prawodawcy, jego woli oraz procesu poznania rozpatrując je na konkretnych przykładach. Zwrócono też uwagę na cztery filary praw człowieka dotyczące: uniwersalności, przyrodzoności, równości i niezbywalności.

W rozdziale trzecim - „Locke’owskie prawo natury w przedrewolucyjnej Ameryce” - zagadnienia dotyczące prawa natury zostały przeanalizowane zarówno z uwzględnieniem podglądów duchownych, jak i osób świeckich. W sposób bardzo syntetyczny oraz uporządkowany ukazano ich podobieństwa oraz różnice odwołując się nie tylko do pogłębionej analizy, ale i także do ujęcia tabelarycznego.

Bardzo ważnym elementem pracy jest rozdział ostatni – czwarty zatytułowany „Prawo natury a niewolnictwo” w którym zaprezentowano zarówno kontekst ideologiczny, jak i polityczno-społeczny rozpatrywanego zagadnienia. Omówiono tutaj trzy rodzaje postaw i poglądów dotyczące problematyki niewolnictwa. Są to następujące nurty: (1) działania na rzecz

zachowania niewolnictwa w możliwie najszerszym zakresie, (2) inicjatywy dualistyczne polegające z jednej strony na potępieniu niewolnictwa jednak przy jednoczesnym jego utrzymaniu oraz (3) postawy abolicjonistyczne dążące do bezwarunkowego zniesienia niewolnictwa.

W dysertacji zastosowano kilka metod badawczych, w tym wymieniono metodę badania historii idei czy podejście badawcze MacIntyre'a oparte na założeniu, że „przekonania mogą czasami być rozważane oddzielnie od działań, lecz działanie nigdy oddzielnie od przekonań” (s. 7). Wykorzystano ponadto (choć tego nie wskazano) metodę porównawczą, behawioralną czy instytucjonalno-prawną. Pomocne okazało się też narzędzie badawcze nazwane przez Petera de Bolla „bagażem kulturalnym” odwołujące się między innymi do przekonań religijnych, edukacji, kodyfikacji systemów prawnych, uwarunkowań socjalnych, politycznych, rodzinnych itp.

3. Podstawa źródłowa dysertacji

Zawarty w pracy wywód oparty jest na bogatej i różnorodnej bazie źródłowej. Obejmuje ona teksty w języku angielskim, polskim oraz niemieckim. Autor przeprowadził bardzo staranną i obszerną kwerendę materiałów źródłowych pochodzących z XVII i XVIII wieku. Co istotnie, większość z nich nie była do tej pory tłumaczona ani komentowana w języku polskim. Pokazuje to z jednej strony bardzo znaczący zakres kwalifikacji i kompetencji Doktoranta, a z drugiej wysoki poziom Jego zaangażowania. Dzięki obu wskazanym aspektom udało się zgromadzić wyjątkowo oryginalny i wartościowy z naukowego punktu widzenia materiał badawczy. Został on następnie wnikliwie zbadany i umiejętnie wykorzystany w dalszych etapach procesu badawczego.

Przedstawiona biografia obejmuje dziesięć stron tekstu i została podzielona na dwie części składowe: teksty źródłowe i opracowania. Taka systematyzacja ma charakter polemiczny zważywszy na fakt nie wyodrębnienia na przykład monografii, artykułów w czasopismach naukowych czy pracach zbiorowych.

Na podkreślenie zasługuje umiejętność doboru oraz wykorzystania zaprezentowanej literatury. Najważniejsze opracowania zostały uwzględnione. Przedstawiony katalog można wzbogacić na przykład o takie publikacje, jak:

Roman Tokarczyk, „Prawo amerykańskie” czy „Współczesne doktryny polityczne”, Henryk Olszewski - Maria Zmierczak, „Historia doktryn politycznych i prawnych” czy Władysław Tatarkiewicz „Historia filozofii”.

4. Uwagi ogólne i szczegółowe

W rozdziale pierwszym słusznie podkreślono, że uchwalenie 12 czerwca 1776r. Deklaracji Praw Wirginii uznać należy za symboliczny moment przełomowy w historii Stanów Zjednoczonych polegający między innymi i na tym, iż stopniowo zmianie ulegać zaczęła postawa kolonii brytyjskich w Ameryce Północnej wobec Imperium. Doprowadziło to w sposób znaczący do wzrost samoświadomości wśród miejscowej ludności. W ocenie Autora dysertacji zmiany te zostały spotęgowane po wojnie siedmioletniej wraz z ekonomicznym osłabieniem metropolii i uchwaleniem ustawy obciążającej kolonie poprzez nowe podatki. W sposób znaczący przyczyniło się to do eskalacji lokalnych protestów.

Interesujące jest też postawione w tej części rozważań pytanie o to co łączy podstawy praw człowieka zawarte w Deklaracji Praw Wirginii z „locke’owskim prawem natury”? Poszukując odpowiedzi Doktorant podkreśla, że prawo natury oraz podstawy praw człowieka są zakorzenione w teocentrycznych koncepcjach J. Locke’a i „z tym związana jest ich zależność od Boga, bez którego prawo natury, jak i podstawy praw człowieka tracą swoją rację bytu” (s. 47).

Wielkim atrybutem drugiego rozdziału pracy jest nie tylko przeprowadzona tam analiza poglądów Samuela Pufendorfa w zakresie prawa natury czy podstaw praw człowieka, ale również ich zestawienie z prezentowanymi wcześniej poglądami J. Locke’a. Nastąpiło to zarówno w formie opisowej, jak i syntetycznej z wykorzystaniem zestawień tabelarycznych. Autor badań trafnie zwraca przy tym uwagę na dwie ważne przesłanki. Pierwsza z nich dotyczy faktu, iż S. Pufendorf dorastał w otoczeniu naznaczonym wojną religijną, co miało istotny wpływ na jego postrzeganie rzeczywistości i prezentowane rozważania. Drugi aspekt to natomiast zasygnalizowanie, iż wśród poglądów analizowanego myśliciela szczególną rolę odgrywają dwie z czterech wskazanych zasad czyli uniwersalność oraz

przyrodzoność. Z kolei idea równości występuje tylko w zakresie ograniczonym do stanu naturalnej wolności, a reguła niezbywalności nie została w ogóle poruszona.

Interesującym komponentem są ponadto spostrzeżenia zawarte w rozdziale trzecim. Dotyczą one na przykład stwierdzenia, iż rola prawa natury w polityczno-prawnej debacie w okresie poprzedzającym ogłoszenie Deklaracji Praw Wirginii jest często niedoceniana oraz, że „locke’owskie prawo natury było integralną częścią kolonijnego dyskursu w dekadach poprzedzających Deklarację Praw Wirginii” (s. 143) ponieważ występowało w poglądach wielu myślicieli tego okresu.

W rozdziale czwartym trafnie zauważono, że prawo natury okazało się ważnym narzędziem dla kolonistów w sporach prowadzonych z Wielką Brytanią. Wynikało to z dwóch głównych przesłanek. Po pierwsze jest ono bogatym materiałem niezbędnym do tworzenia moralnych, religijnych czy wolnościowych fundamentów myśli kształtującej samodzielną amerykańską tożsamość. Po drugie natomiast dostarczało argumentów przemawiających na rzecz uzyskania niepodległości nawet kosztem podjęcia działań zbrojnych.

Merytorycznym zwieńczeniem pracy jest „Zakończenie”. Dokonano w nim podsumowania oraz weryfikacji zaprezentowanych we wstępie hipotez. Autor słusznie wnioskuje, że brak ideologicznego „zakorzenienia w politycznych doktrynach pozwolił ojcom założycielom przemienić się w krótkim czasie z lojalnych poddanych króla Jerzego III w jego zaciętych wrogów”. Konkludując, iż „jedyną konstruktywną strukturą w przedrewolucyjnej Ameryce, niezmienną i poza zasięgiem pragmatycznych rozwiązań, wydaje się być wczesne nowożytne prawo natury” (s. 174).

Wśród uwag szczegółowych dotyczących recenzowanej pracy wymienić należy następujące zagadnienia:

- W przypadku publikacji dysertacji, trzeba rozważyć modyfikację tytułu pracy poprzez doprecyzowanie lokalizacji geograficznej choćby w postaci frazy: „późniejszych Stanów Zjednoczonych Ameryki”. Określenie „przedrewolucyjnej Ameryki” jest bowiem zbyt ogólne.
- Bardzo ważnym oraz przydatnym rozwiązaniem zastosowanym w poszczególnych rozdziałach jest zamieszczenie „Podsumowania” wieńczącego

dany fragment pracy. Tego elementu zabrakło jednak w przypadku czwartego rozdziału.

- Należy rozpatrzyć możliwość podziału numeracji przypisów na poszczególne rozdziały.
- Mankamentem jest niepełny opis zaprezentowanych tabel, w tym nie wskazanie ich źródeł (np. s. 54, 142 i inne).
- W pracy przyjęto anglosaski system zapisu numerów przypisów – kropka poprzedza numer przypisu.

5. Konkluzje

Podsumowując pragnę podkreślić, że oceniana dysertacja zarówno pod względem merytorycznym, jak i warsztatowym odpowiada określonym normom oraz standardom. Jest to praca oryginalna, która stanowi istotny wkład w rozwój badań naukowych dotyczących znaczenia prawa natury w myśli politycznej późniejszych Stanów Zjednoczonych Ameryki. Ze względu na swoją istotę oraz zawartość w sposób bardzo znaczący wypełnia lukę występującą w tym zakresie tematycznym w polskim piśmiennictwie naukowym.

Rozprawa ma nie tylko kontekst prawny, odnoszący się między innymi do poglądów Johna Locke'a czy Samuela Pufendorfa, ale też i ważki wymiar społeczno-polityczny. Jest on analizowany zarówno w ujęciu teoretycznym z uwzględnieniem ruchów czy idee politycznych oraz w wymiarze praktycznym odwołującym się między innymi do ukazania takich zjawisk czy procesów, jak dążenie do niepodległości albo zniesienie niewolnictwa.

Jest to samodzielne, nowatorskie i wartościowe z naukowego punktu widzenia opracowanie spełniające wymagania stawiane przez Ustawę o Stopniach i Tytułach Naukowych (szczegółowe uzasadnienie zamieszczono w tekście recenzji). W związku z tym, wnoszę o dopuszczenie mgra Piotra Tomczyka do publicznej dyskusji nad rozprawą.

Sebastian Wojciechowski

